

EVFEMİZMLƏRİN KOQNİTİV YARANMA MEXANİZMLƏRİ

Səidə YUSİFOVA*

Xülasə: Evfemizmlər dilin əsas ünsiyyət vasitələrindən biri olub, mənfi emosiyalar doğura biləcək və ya cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməz hesab olunan ifadələrin yumşaq şəkildə ifadə olunmasına xidmət edir. Onlar insanların sosial və mədəni münasibətlərini tənzimləyir, nəzakətli və uyğun ifadələr təqdim edərək ünsiyyəti daha səmərəli və qəbul olunan edir. Evfemizmlərin yaranma mexanizmlərini anlamaq üçün onların koqnitiv əsaslarına diqqət yetirmək vacibdir. Bu məqalədə evfemizmlərin koqnitiv yanaşmalar çərçivəsində necə formalaşdığı və insan beyninin dilə yanaşma üsulları araşdırılacaqdır. Evfemizmlər, cəmiyyətdə mənfi və ya tabu hesab edilən mövzuların ifadəsini yumşaltmaq üçün istifadə olunan dil vasitələridir. Onlar, kobud və ya kəskin ifadələri daha nəzakətli və qəbul edilən formaya salaraq, ünsiyyətdə yaranacaq narahatlıqları minimuma endirir. Məsələn, "öldü" ifadəsi əvəzinə "rəhmətə getdi" və ya "həyatını itirdi" kimi ifadələr işlədilir ki, bu da ölüm mövzusunun təsirini yumşaldır. Eyni zamanda, "işdən çıxarılmaq" ifadəsi əvəzinə "kadr islahatı" və ya "iqtisadi vəziyyətə uyğunlaşma" kimi ifadələr istifadə edilərək, hadisənin mənfi emosional təsiri azaldılır. Evfemizmlər, həmçinin sosial münasibətləri tənzimləyərək, nəzakət normasına uyğun ifadələr təqdim edir və insanların bir-birinə qarşı hörmətini artırır. Beləliklə, evfemizmlər dilin və ünsiyyətin incəliklərini qoruyaraq, həssas mövzuların daha yumşaq və qəbul edilən şəkildə ifadə olunmasına xidmət edir

Açar sözlər: *evfemizm, mexanizm, koqnitiv, çərçivə, üsul, ifadə*

The Cognitive Formation Mechanisms of Euphemisms

Abstract: Euphemisms are essential linguistic tools that serve to express phrases potentially eliciting negative emotions or deemed unacceptable by society in a more softened manner. They regulate individuals' social and cultural interactions, making communication more effective and acceptable by providing polite and appropriate expressions. Understanding the cognitive foundations of euphemisms is crucial to comprehend their formation mechanisms. This article explores how euphemisms are formed within cognitive approaches and examines how the human brain approaches language. Euphemisms are linguistic devices used to soften the expression of topics considered negative or taboo in society. They minimize potential discomfort in communication by transforming coarse or harsh expressions into more polite and acceptable forms. For instance, instead of saying "died," phrases like "passed away" or "lost their life" are used to soften the impact of discussing death. Similarly, instead of "fired from a job," expressions like "staff restructuring" or "economic adjustment" are employed to reduce the negative emotional impact of the event. Euphemisms also regulate social relationships by providing expressions that align with norms of politeness, thereby enhancing mutual respect among individuals. Thus, euphemisms preserve the subtleties of language and communication, facilitating the expression of sensitive topics in a more softened and acceptable manner.

Key Words: *euphemism, mechanism, cognitive, framing, method, expression*

Giriş

Evfemizmlər insan dilinin mühüm komponentlərindən biridir və bir neçə əsas xüsusiyyətə malikdir. O xüsusiyyətlər əsasən mənfi və ya tabu mövzuların yumşaldılması xüsusiyyətini daşıyır. Mənfi və ya tabu mövzuların yumşaldılması, cəmiyyətin inkişafı və insanların daha açıq fikirli olmasına kömək edə bilər. Bu, cəmiyyətin daha inklüziv, tolerant və anlayışlı olmasına səbəb ola bilər. Hər bir insanın öz fikrini sərbəst ifadə etməsi vacibdir və buna görə də tabu mövzuları müzakirə etmək cəmiyyət üçün faydalı ola bilər. Bununla yanaşı, mənfi mövzuların yumşaldılması insanlara həmrəylik və empati hissi yaradır. Təbii ki, bu prosesin düzgün idarə edilməsi lazımdır, çünki bəzi mövzuların yanlış şəkildə müzakirə edilməsi daha çox narahatlıq yarada bilər.

Yumşaldılma prosesi tədricən həyata keçirilməlidir, çünki cəmiyyətdə dərin kök salmış inancların dəyişməsi zaman alır. Bununla yanaşı, mövzuların daha az tabu halına gəlməsi insanların daha açıq fikirli olmalarını təmin edir. Məsələn, mental sağlamlıq mövzularını daha çox müzakirə etmək, insanların bu mövzuya qarşı olan qorxularını azaldır. Həmçinin, sosial ədalət və bərabərlik məsələləri müzakirə edildikdə, cəmiyyət daha da güclənir. İnsanlar arasında müxtəlifliklərə daha çox hörmət və anlayış yaranır.

*Bakı Avrasiya Universiteti Xarici Dil və Ədəbiyyat kafedrası, Bakı, Azərbaycan ORCID:0009-0008-5486-8493
saida.yusifova@baau.edu.az

Cəmiyyətin qarşılaşdığı zorluqların müzakirə edilməsi, bu problemlərin həllinə doğru atılacaq ilk addımdır. Tabuların aradan qaldırılması, fərqli təcrübələri və baxışları qəbul etməyə kömək edir. Bəzən mənfi mövzular cəmiyyətdə tabu olduğu üçün insanların bu barədə danışması çətin olur. Lakin bu tabuların aradan qaldırılması, insanlar arasında daha sağlam münasibətlər yaratmağa imkan verir. Mədəniyyətlərarası dialoqun artması da insanların bu mövzularla bağlı daha rahat danışmalarını təmin edir.

Nəticədə, mənfi və tabu mövzuların yumşaldılması cəmiyyətin inkişafına töhfə verir, həm də fərdlərin daha az stresli və daha anlayışlı olmasına imkan tanıyır. Bu yanaşma, müsbət dəyişikliklərə və daha inkluziv bir cəmiyyətə doğru yol açır.

1. Sosial münasibətlərin tənzimlənməsi

Evfemizmlər nəzakət normasına uyğun olaraq sosial münasibətləri qoruyur və insanların bir-birinə qarşı hörmətini artırır. Sosial münasibətlərin tənzimlənməsində evfemizmlər çox mühüm rol oynayır. Evfemizm, bir anlayışın və ya sözün, daha yumşaq və dolaylı bir şəkildə ifadə edilməsi anlamına gəlir. Cəmiyyətlərdə, insanların bir-birinə qarşı daha hörmətli və anlayışlı davranmaları məqsədilə evfemizmlər geniş şəkildə istifadə olunur. Bu üsul, xüsusən tabu mövzuları və mənfi emosiyalarla bağlı danışarkən faydalıdır. İnsanlar, ağırlı və ya narahatedici mövzuları müzakirə edərkən, bu mövzuları daha az sıxıcı və daha qəbul edilə bilən şəkildə ifadə etmək üçün evfemizmlərdən istifadə edirlər.

Evfemizmlər, xüsusən, həyatın sonlanması, xəstəliklər, həbs, və ya sosial və iqtisadi çətinliklər kimi mövzularla əlaqəli olduqda vacibdir. Məsələn, birinin vəfat etməsi haqqında danışarkən "vəfat etdi" əvəzinə "əbədi yuxuya getdi" demək daha yumşaq bir yanaşma təklif edir. Bu cür ifadələr, qarşı tərəfi narahat etmədən çətin mövzuları gündəmə gətirmək imkanı verir. Sosial münasibətlərdə insanların bir-birinə qarşı incitmədən münasibət bildirməsi vacibdir və bu da evfemizmlərin köməyi ilə reallaşır. Eyni zamanda, evfemizmlər, cəmiyyətin müəyyən dövrlərdə qəbul etdiyi etik və əxlaqi prinsipləri də əks etdirir.

Keçmişdə tabu sayılan bəzi mövzular, zamanla daha açıq şəkildə ifadə edilməyə başlasa da, evfemizmlər hələ də istifadə olunur. Məsələn, cinsi oriyentasiyalar və ya ailə daxili zorakılıq kimi mövzular daha açıq şəkildə müzakirə edilə bilər, amma yenə də bir çox insan bu mövzuları daha incə bir şəkildə ifadə etməyi üstün tutur. Bu, qarşı tərəfi incitməmək və qarşılıqlı hörmət yaratmaq məqsədini güdür. Evfemizmlərin istifadə edilməsi, həm də dilin sosial gücünü və bu gücün necə istifadə olunduğunu göstərir. Sosial münasibətlərin tənzimlənməsində, dil sadəcə informasiya daşıyıcısı olmaqdan daha çox, insanlar arasındakı münasibətləri tənzimləyən, onlara yön verən bir vasitəyə çevrilir. Dilin bu gücü, evfemizmlərin qəbul edilməsi ilə daha da güclənir, çünki insanlar cəmiyyətin tələb etdiyi dil qaydalarına uyğun olaraq bir-birinə qarşı daha diqqətli və hörmətli olurlar. (Burridge, Kate. 2010. Linguistic cleanliness is next to godliness: Taboo and purism. An overview of prescriptivism in relation to public perceptions of and reaction to language use. English Today 26; 3 –13)

Bundan əlavə, evfemizmlər insanlar arasında güvən yaradılmasına da kömək edir. Bir çox hallarda, qəliz və ya narahatedici məsələlərə toxunarkən, evfemizmlər insanlara sərbəst şəkildə ifadə etməyə imkan verir, eyni zamanda müsbət bir münasibət yaratmağa kömək edir. Təbii ki, evfemizmlər çox istifadə edildikdə, bəzən həqiqətin gizlədilməsi və ya təhrif edilməsi riski yaranır. Bu zaman insanların həqiqətə dair daha çox məlumat almaq istəyini ödəməkdə çətinliklər meydana çıxı bilər. Lakin düzgün və diqqətlə istifadə edildikdə, evfemizmlər sosial münasibətlərin daha sağlam olmasına səbəb olur.

Evfemizmlər həm də cəmiyyətdəki sosial normativləri və gözləntiləri əks etdirir. Hər bir mədəniyyətin və ya sosial qrupun öz evfemizmləri və qəbul etdiyi ifadə tərzidir. Məsələn, müəyyən bir cəmiyyətdə tənqid etmək və ya bir mövzuda sərt danışmaq nadir hallarda qəbul edilir, buna görə də insanlar evfemizmlərdən istifadə edərək bu halları yumşaldırlar. Bu, o deməkdir ki, evfemizmlər yalnız dilin deyil, həm də mədəniyyətin və cəmiyyətin dinamikalarının ifadəsidir.

Sosial münasibətlərin düzgün qurulması və insanlar arasındakı münasibətlərin harmoniya içində olmasını təmin etmək üçün evfemizmlər cəmiyyətin çox əhəmiyyətli bir hissəsidir. Bu, həm də fərdi etikaya və cəmiyyətin sosial qaydalarına uyğun bir davranış formasıdır. Evfemizmlər, qarşı tərəfə hər zaman saygı göstərərək, narahatedici və ya həssas məsələləri idarə etməyə imkan verir. Bəzən, cəmiyyətdə daha sərt və açıq fikirlər qəbul edilmədikdə, evfemizmlər düzgün əlaqə qurmağın bir yolu olaraq çıxış edir.

Evfemizmlərin sosial münasibətlərdəki rolunu anlamaq, dilin insanların gündəlik həyatındakı önəmli yerini də vurğulayır. Həm şəxsi, həm də sosial münasibətlərdə evfemizmlərin düzgün istifadəsi, qarşılıqlı hörmət və anlayışın inkişafına səbəb olur. Eyni zamanda, evfemizmlər insanlar arasında təcrübə və məlumat mübadiləsini daha az təzyiq altında həyata keçirməyə imkan verir. Beləliklə, evfemizmlər yalnız dilin bir vasitəsi deyil, həm də sosial münasibətlərin əsasını təşkil edən bir alət rolunu oynayır. Dilin gücü, evfemizmlərin istifadə olunduğu mühitdə daha da artır, çünki bu, insanların bir-birinə qarşı münasibətlərini daha humanist və qəbul edilə bilən bir şəkildə qurmağa kömək edir. Bu vəziyyət, həm də mədəniyyətin dil və ifadə tərzilə bağlı norma və prinsiplərin necə formalaşdığına dair bir nümunədir. Cəmiyyətlər inkişaf etdikcə, evfemizmlərin rolu da dəyişir, lakin onlar hər zaman insanların bir-birinə qarşı daha təvazökar və diqqətli davranmalarını təmin edəcək bir vasitə olaraq qalır.

Evfemizmlərin mədəni və sosial kontekstdə yaranması, dilin təkcə kommunikasiya vasitəsi olmasından daha geniş bir funksiyaya yerinə yetirməsini təmin edir. Hər bir mədəniyyət, öz daxili qanunları, əxlaqi prinsipləri və sosial dəyərləri əsasında dilin istifadəsini formalaşdırır. Bu, insanların özlərinin və başqalarının mənəvi, emosional və sosial rahatlığını qorumaq məqsədini güdür. Mədəniyyətlərdə müəyyən mövzuların tabu halına gəlməsi, bu mövzuların evfemizmlərlə ifadə olunmasına səbəb olur. Bu şəkildə, daha təmkinli və dolaylı ifadələr, insanların bir-birinə qarşı hörmətini qorumağa xidmət edir. Sosial həyatın müxtəlif sahələrində, xüsusilə ağırlı, həssas və ya tabu mövzuları müzakirə edərkən, evfemizmlərin istifadəsi insanlara sərbəst şəkildə öz fikirlərini ifadə etməyə imkan verir. Belə mövzular arasında ölüm, xəstəlik, iqtisadi çətinliklər, sosial status fərqləri və ya hətta cinsi oriyentasiya kimi məsələlər yer ala bilər. Bu mövzularda daha açıq və sərt ifadələrin istifadəsi, bəzən qarşı tərəfi narahat edə bilər və ya münasibətləri gərginləşdirə bilər. Buna görə də, mədəniyyətlər evfemizmlər vasitəsilə bu məsələləri daha qəbul edilə bilən və hörmətli şəkildə müzakirə etməyə üstünlük verirlər. (Kecskes, Istvan. 2014. Intercultural pragmatics. Oxford: Oxford University Press; 6)

Evfemizmlərin yaranması həm də sosial dəyərlərin və cəmiyyətin inkişaf etdiyi dövrün göstəricisidir. Məsələn, bir zamanlar tabu sayılan bir çox mövzu zamanla daha açıq şəkildə ifadə olunmağa başlasa da, evfemizmlər hələ də istifadə olunur. Bu, mədəniyyətin sosial normativləri ilə sıx əlaqədardır. Həmçinin, mədəniyyətlərdə fərqli anlayış və münasibətlərin varlığı, evfemizmlərin fərqli formalarda istifadəsinə səbəb olur. Bəzi cəmiyyətlər daha açıq fikirlidir, digərləri isə daha qapalıdır və buna görə də evfemizmlərin istifadəsi müxtəlif şəkildə inkişaf edir.

Evfemizmlərin mədəni kontekstdə yaranması, həm də dilin əxlaqi və etik tərəflərini əks etdirir. Mədəniyyətin bir cəmiyyətdə təyin etdiyi əxlaqi sərhədlər, dilin quruluşunu və insanların bir-birinə qarşı münasibətlərini müəyyən edir. Beləliklə, evfemizmlər, cəmiyyətin əxlaqi və etik kodeksinə uyğun olaraq, daha incə və dolaylı şəkildə müzakirə edilə bilən mövzuları təklif edir. Bu proses, insanların bir-birinə qarşı daha diqqətli və saygılı davranmalarını təmin edir.

Bir çox mədəniyyətdə, xüsusilə daha qapalı və ənənəvi cəmiyyətlərdə, müəyyən mövzuların açıq şəkildə müzakirə edilməsi sosial olaraq qeyri-etik hesab edilə bilər. Bu səbəbdən, evfemizmlər bu mövzuları danışmaq üçün bir vasitə olaraq meydana çıxır. İnsanlar, məsələn, ölüm və ya xəstəliklə bağlı məsələləri daha az sərt şəkildə ifadə etməyə çalışırlar ki, bu da qarşı tərəfi daha az incidir və ya narahat etmir.

Sosial normativlər və mədəni təzyiqlər evfemizmlərin yaranmasında mühüm rol oynayır. Cəmiyyətin qəbul etdiyi normalara uyğun olmayan və ya onları təhqir edən mövzular, daha yumşaq və yumuşaq ifadələrlə əvəzlənir. Bu yanaşma həm də dilin gücünü nümayiş etdirir, çünki sözlərin necə seçildiyi və necə ifadə olunduğu insanlar arasındakı münasibətləri təyin edir. Sosial münasibətləri qorumaq üçün evfemizmlərin istifadəsi, hətta sərt və ya narahatedici mövzulara belə daha incə yanaşma təmin edir.

Mədəniyyətlərdəki dəyişikliklər, evfemizmlərin formalaşmasını və inkişafını da təsir edir. Məsələn, son onilliklərdə gender bərabərliyi, etnik azlıqların hüquqları və ya cinsi azadlıq kimi mövzular daha çox müzakirə edilməyə başlasa da, bunlar hələ də müəyyən mədəniyyətlərdə tabu olaraq qalır. Bu mövzularda evfemizmlər istifadə olunduqda, insanlar bu məsələləri daha az konfliktli və daha qəbul edilə bilən şəkildə müzakirə etməyə çalışırlar. (Allan, K., Burrige, K., 2006. *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, Cambridge, New York; 82)

Evfemizmlərin mədəniyyətlərarası fərqləri də mövcuddur. Hər mədəniyyətin özünə məxsus tabuları və sosial qaydaları var, bu da evfemizmlərin istifadə olunduğu şəkildəki dəyişiklikləri təsir edir. Bir mədəniyyətdə tabu olan bir mövzu, başqa bir mədəniyyətdə çox açıq şəkildə müzakirə edilə bilər. Məsələn, bəzən bir xalq üçün tabu sayılan məsələlər, başqa bir xalqın sosial həyatında gündəlik bir mövzu ola bilər. Evfemizmlər yalnız müsbət deyil, bəzən cəmiyyətin gizlədilmək və ya təhrif edilmək istədiyi həqiqətləri də əks etdirə bilər. İnsanlar bəzən həqiqətləri evfemizmlərlə gizlədərək, qarşı tərəfi qorumağa və ya təhqir etməməyə çalışırlar. Lakin bu, cəmiyyətin daha açıq və şəffaf olmasına mane ola bilər, çünki həqiqətlərin gizlədilməsi sosial münasibətlərin daha az dürüst olmasına səbəb ola bilər.

Bütün bunlar göstərir ki, evfemizmlər mədəni və sosial kontekstdə dərin bir rol oynayır və dilin inkişafını və istifadəsini mədəniyyətin tələblərinə uyğunlaşdırır. Bu ifadə üsulu, insanların sosial əlaqələrini qorumaq, qarşılıqlı hörmət və anlayış yaratmaq və həssas mövzuları müzakirə etmək üçün bir vasitədir. Evfemizmlərin istifadəsi, həm də mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və bu əlaqələrdən necə istifadə edildiyini göstərən vacib bir sosial və dil xüsusiyyətidir.

2. Koqnitiv Dilçilik və Evfemizmlər

Koqnitiv dilçilik, dilin insan beynində necə işlədiyini və dilin insanların düşüncə və təcrübələrini necə əks etdirdiyini araşdıran bir yanaşmadır. Bu yanaşma, dilin yalnız sözlərdən və cümlələrdən ibarət olmadığı, eyni zamanda dilin insanların dünyanı necə anladıklarını və anlamlandırdıklarını göstərən bir vasitə olduğunu vurğulayır. Koqnitiv dilçilikdə, insanlar dil vasitəsilə dünyanı necə təsəvvür edir və anlamlandırır, bu da evfemizmlərin yaranmasını və istifadəsini izah etmək üçün mühüm bir nəzəriyyə təklif edir. Evfemizmlər, təcrübələrin və hisslərin yumşaldılması məqsədilə istifadə olunan dil vahidləridir və koqnitiv dilçilik bu fenomeni insanların zehni konstruksiyalarını qorumaq və qarşılıqlı münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün izah edir. Koqnitiv dilçiliyin əsas tələblərindən biri, insanların dildəki məna və təsəvvürləri necə qurduqlarıdır. Evfemizmlər də məna quruluşlarının dəyişdirilməsi və bu quruluşların cəmiyyətin sosial, mədəni və əxlaqi dəyərlərinə uyğunlaşdırılması üçün bir vasitədir. İnsanlar, bəzən çətin və ya həssas mövzuları daha mülayim ifadələrlə çatdırmağa çalışırlar ki, bu da qarşı tərəfi incitməsin. Koqnitiv dilçilik bu növ dil istifadəsini insanların dünyanı necə və hansı emosiyalarla anlamalarına uyğun olaraq izah edir.

Evfemizmlərin istifadəsi, insan beyninin həssas və zərif mövzuları idarə etməyə necə çalışdığını göstərir. Məsələn, "ölüm" sözünü daha yumşaq və qəbul edilə bilən bir şəkildə ifadə etmək, "vəfat etdi" və ya "əbədi yuxuya getdi" kimi evfemizmlərlə həyata keçirilir. Bu cür dəyişikliklər, insanların beyinlərindəki mənəvi təsəvvürləri qorumağa xidmət edir və ağırlı təcrübələrdən qaçmağa kömək edir. Koqnitiv dilçilik, bu prosesin insanın psixoloji müdafiə mexanizmləri ilə əlaqəli olduğunu bildirir; çünki insanlar daha az qorxulu və narahatedici təsəvvürlər yaratmağa çalışırlar.

Koqnitiv dilçilik, həmçinin evfemizmlərin sosial münasibətlərin tənzimlənməsi üçün necə istifadə edildiyini izah edir. Sosial kontekstdə, insanlar daha açıq və sərt ifadələrdən qaçaraq qarşı tərəflə daha hörmətli və anlayışlı münasibətlər qururlar. Dil, sosial münasibətlərin və qarşılıqlı hörmətin qorunması üçün vacib bir vasitədir və evfemizmlər bu məqsədi həyata keçirməkdə mühüm rol oynayır. İnsanlar, bəzən bir-birlərinin hisslərini qorumaq və ya sosial uyğunluğu təmin etmək üçün dil vasitəsilə həssas məsələləri yumşaldırlar. Bundan başqa, koqnitiv dilçilik, insanların dili necə istifadə etdiklərinə dair anlayışımızı genişləndirir. Evfemizmlər insanların dilindəki abstrakt fikirləri, xüsusilə də ağırlı və ya tabu mövzuları daha asan və müsbət şəkildə ifadə etmək üçün istifadə olunur. İnsanlar evfemizmləri həm də öz düşüncələrini daha yumşaq bir şəkildə başqalarına çatdırmaq üçün istifadə edirlər. Bu, beyinlərindəki fikirləri və təsəvvürləri nəzarət altında tutmağa və qarşı tərəfi incitməməyə çalışdıqlarını göstərir.

Koqnitiv dilçilik baxımından, evfemizmlərin istifadəsi, dilin insanların düşüncələri ilə əlaqəli olduğunu göstərir. Məsələn, insanlar bir mövzunu daha yumşaq və qəbul edilə bilən şəkildə ifadə edərkən, bu onların həmin mövzuya olan emosional reaksiyalarını və təcrübələrini də dəyişdirir. Koqnitiv dilçilik, insanların dil vasitəsilə yalnız dünyanı təsvir etmədiklərini, eyni zamanda öz daxili dünyalarını və hisslərini idarə etdiklərini də vurğulayır. Evfemizmlər, bu baxımdan, insanların psixoloji və emosional rahatlıqlarını qorumaq üçün bir dil vasitəsidir.

Koqnitiv dilçiliyin bu mövzudakı yanaşması, evfemizmlərin sosial və mədəniyyətlərarası fərqləri də nəzərə alır. Hər mədəniyyətin və cəmiyyətin özünün müəyyən tabuları və qəbul etdiyi dil formaları var. Evfemizmlər, müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif formalarda meydana gəlir, çünki hər bir cəmiyyətin öz dəyərləri və sosial normativləri var. Koqnitiv dilçilik, bu fərqləri izah edərək insanların dil vasitəsilə öz sosial mühitlərinə uyğunlaşmalarını təmin edir. Evfemizmlərin koqnitiv dilçilik çərçivəsində yaranması, həm də dilin formalaşan sosial və psixoloji mühitə uyğun olaraq inkişaf etdiyini göstərir. İnsanlar, sosial vəziyyətə və qarşı tərəfin hisslərinə uyğun olaraq, müxtəlif dil variantları ilə müsbət təsəvvürlər yaradırlar. Koqnitiv dilçilik, bu prosesi izah edərək insanların dilin hər bir aspektində düşüncələrini necə qurduqlarını və dəyişdirdiklərini araşdırır.

Evfemizmlər həm də dilin sosial gücünü göstərir. Bir sözün və ya ifadənin necə seçildiyi, qarşı tərəflə münasibəti təyin edir və bəzən daha açıq və sərt ifadələrdən daha mülayim evfemizmlərdən istifadə etmək, münasibətləri daha sağlam və anlaşılır edir. Koqnitiv dilçilik bu prosesi insanların emosional və psixoloji ehtiyaclarını ödəmək üçün dilin necə formalaşdığını izah edir. Bu, insanların sosial həyatda daha uyğun və sülhsevər bir şəkildə hərəkət etmələrinə kömək edir.

Son olaraq, koqnitiv dilçilik evfemizmlərin sosial bağları möhkəmləndirmək və münasibətləri gücləndirmək məqsədilə necə istifadə edildiyini açıq şəkildə göstərir. Bu yanaşma, dilin sadəcə informasiya daşıyıcısı olmadığını, həm də insanlar arasındakı emosional və sosial əlaqələri formalaşdıran bir vasitə olduğunu vurğulayır. Evfemizmlər, insanın düşüncə və hisslərini qorumaq və eyni zamanda sosial münasibətləri yaxşılaşdırmaq üçün istifadə olunan koqnitiv və dilçilik bir alətdir.

Nəticə

Evfemizmlərin yaranma mexanizmləri əsasən koqnitiv proseslərə əsaslanır və insan beyninin dili necə anladığı və formalaşdırdığı ilə sıx bağlıdır. Metaforik, metonimik dəyişikliklər və çərçivələmə vasitəsilə insanlar həssas və tabu mövzuları yumşaq şəkildə ifadə edirlər. Eyni zamanda, evfemizmlərin mədəni və sosial kontekstdən asılı olduğu açıq-aşkar görünür. Bu terminlər təkcə nəzakətli ifadələr yaratmaq üçün deyil, həm də ictimai və siyasi diskursda manipulyasiya vasitəsi kimi istifadə edilə bilər. Nəticə etibarilə, evfemizmlər dilin və insan təfəkkürünün mühüm tərkib hissəsidir və onların tədqiqi həm dilçilik, həm də sosial elmlər üçün dəyərli bir mövzudur. Evfemizmlər də məhz insanın koqnitiv sisteminin məhsulu kimi dəyərləndirilə bilər. Koqnitiv yanaşma evfemizmlərin əsasən metaforik və metonimik

dəyişikliklər əlaqəsi əsasında əvəz olunması prosesidir. Bu dəyişikliklər məzmunu eyni saxlasa da, ifadə forması yumşaldılmış olur. Evfemizmlərin yaranma mexanizmləri mədəniyyətə və sosial kontekstə bağlıdır. Müxtəlif cəmiyyətlərdə eyni mövzu fərqli evfemizmlərlə ifadə edilə bilər. Bundan əlavə, müəyyən dövrlərdə və tarixi şəraitdə bəzi evfemizmlər yeni forma ala bilər. Məsələn, siyasi leksikada “işğal” əvəzinə “sülhməramlı müdaxilə” kimi ifadələr istifadə edilə bilər ki, bu da evfemizmlərin ideoloji məqsədlərə xidmət etdiyini göstərir.

ƏDƏBİYYAT

- Allan, K., Burridge, K., 2006. *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language.* Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Kecskes, Istvan. 2014. *Intercultural pragmatics.* Oxford: Oxford University Press
- Napoli, Donna & Jack Hoeksema. 2009. The grammatical versatility of taboo terms. *Studies in Language* 33. 612 –643
- Mambetov K. (1995), *Karakalpakların Etnografiyalıq Tarihi*, Nökis “Karakalpakstan”
- Killi, Gülsüm (2006). “Hakas Türkçesinde Tabu Sözlər və Örtmece”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3/3. Sayfa 50-65.
- Linfoot-Ham, Kerry (2005). “The Linguistics of Euphemism: Adiacronic Study of Euphemism Formation” *Journal of Language and Linguistics*. Vol. 4. No. 2. P. 227-263
- Burridge, Kate. 2010. Linguistic cleanliness is next to godliness: Taboo and purism. An overview of prescriptivism in relation to public perceptions of and reaction to language use. *English Today* 26. 3 –13.
- <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-KarakalpakKulturundeTabuVeOrtmeceler/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=f76afa3a4050529dfae506c6d3cb0fac>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-KarakalpakKulturundeTabuVeOrtmeceler/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=f76afa3a4050529dfae506c6d3cb0fac>